

“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDA QO‘LLANGAN O‘XSHATISHLARNING STRUKTUR-KOMPOZITSION TUZILISHI VA ULARNING TARJIMADA IFODALANISHI

Sevaraxon FAZILDINOVA,

CAMU xalqaro tibbiyot universiteti, Tillar kafedrası o‘qituvchisi

sevarafazildinova6@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20677420>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy “Farhod va Shirin” dostonida qo‘llangan o‘xshatishlarning struktur-kompozitsion xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘xshatishlarning shakliy tuzilishi, ularning badiiy matndagi funksional vazifasi hamda qahramon xarakterini ochishdagi roli yoritiladi. Ayniqsa, dostonida va uning tarjimasida uchraydigan uch komponentli va to‘rt komponentli o‘xshatishlarning tuzilishi alohida tahlil qilinadi. Ushbu strukturalar matnning kompozitsion uyg‘unligini ta‘minlash, obrazlar tizimini boyitish va voqealar dinamikasini kuchaytirishdagi ahamiyati bilan izohlanadi. Natijada Navoiy o‘xshatishlaridan foydalanishning o‘ziga xos uslubi, ularning semantik qatlamlari va estetik yuklamalari ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘xshatishlar, struktur-kompozitsion xususiyatlar, komponent, tashbih, badiiy tasvir vositalari, o‘xshatish asosi, o‘xshatish vositalari.

Аннотация. В данной статье анализируются структурно-композиционные особенности сравнений, использованных в дастане Алишера Навои «Фархад и Ширин». В исследовании освещаются формальная структура сравнений, их функциональная роль в художественном тексте, а также значение в раскрытии характеров героев. Особое внимание уделяется анализу структуры трехкомпонентных и четырехкомпонентных сравнений, встречающихся в дастане и его переводе. Данные структуры объясняются их значимостью в обеспечении композиционной гармонии текста, обогащении системы образов и усилении динамики событий. В результате на научной основе раскрывается уникальный стиль использования сравнений Навои, их семантические пласты и эстетическая нагрузка.

Ключевые слова: сравнения, структурно-композиционные особенности, компонент, ташбих (сравнение), средства художественного изображения, основа сравнения, средства сравнения.

Annotation. This article analyzes the structural and compositional features of similes used in Alisher Navoi’s epic Farhod and Shirin. The study examines the formal structure of these similes, their functional role within the literary text, and their contribution to revealing the characters’ traits. These structural types are explained in terms of their significance in ensuring compositional harmony, enriching the system of imagery, and intensifying the dynamics of the narrative. As a result, the study reveals Navoi’s distinctive style in employing similes, along with their semantic layers and aesthetic functions.

Key words: similes, structural and compositional features, component, tashbih (classical simile), figurative devices, basis of comparison, markers of comparison.

O‘zbek adabiyotshunosligida tashbih badiiy san’atini voqelantiruvchi o‘xshatishlarning ilmiy-nazariy tavsifi, mohiyat-mazmuni, badiiy san’atlar tizimidagi roli, muayyan ijodkorning tashbihdan foydalanishdagi mahorati kabi masalalarni

Atoulloh Huayniy, Shayx Ahmad Taroziy, A.Fitrat, Y.Is’hoqov. B.Sarimsoqov, A.Hojiahmedov, T.Boboyev, Z.Mamajonov va boshqalar tahlil etgan. Shuningdek, o‘xshatishning struktur-kompozitsion va semantik jihatdan boshqa yondosh hodisalardan farqlari hamda o‘xshashligi kabi masalalar M.Cheremisina, L.Mildred, M.Mukarramov, M.Mirtojiyev hamda N.Mahmudov, D.Xudoyberganovalar tomonidan tadqiq qilingan.

N.Mahmudov va D.Xudoyberganovalarning “O‘zbek tili o‘xshatishlarining izohli lug‘ati” muqaddimasida o‘xshatishlar haqida ma’lumotlar berilib, ularni asosan to‘rt komponentli ekanligini ta’kidlaydilar [3;5].

Rus tilshunosi M.Chermisina tasnificha, ular quyidagilardan tashkil topgan:

1) o‘xshatish subyekti; 2) o‘xshatish etaloni; 3) o‘xshatish asosi; 4) o‘xshatish shakli [7;17-18].

Mumtoz adabiyotda ham o‘xshatish (tashbih) komponentlarining to‘rt qismdan tarkib topishi va tashbeh to‘rt juzvli bo‘lsa, “tashbihi mufassal” deyilishi aytib o‘tilgan [8;35]. Yuqoridagi keltirilgan komponentlarni mumtoz adabiyotda qo‘llanuvchi istilohlar bilan muqoyasa qilishimiz mumkin:

1) mushabbih(o‘xshatilgan narsa) – o‘xshatish subyekti; 2) mushabbihunbih (o‘xshayotgan narsa) – o‘xshatish etaloni; 3) odati tashbih(o‘xshatish vositalari) – o‘xshatish shakli; 4) vajhi tashbih (o‘xshatish sababi) – o‘xshatish asosi.

Bu yondashuv o‘xshatishning barcha tarkibiy qismlarini tizimli o‘rganish imkonini yaratadi va adabiy tahlil jarayonini osonlashtirishga, ushbu ta’riflar esa mumtoz adabiyotdagi badiiy tasvir vositalarining murakkabligi va ulardagi semantik qatlamlarni ochib berishga xizmat qiladi. Tashbihi mufassal haqida fikr yuritganda, uning komponentlarining to‘liq ifodalanishi poetik tasvirni yanada mazmunli qilishi va u orqali o‘quvchi poetik ma’noni to‘liq anglash imkoniyatiga ega bo‘lishi mumkin.

Asliyat matni: “*Uning oliy qasri osmon misoli, balki undan ham yuksak edi*” (“Farhod va Shirin”, 19-b.). Keltirilgan jumlada, *osmon misoli* birikmasi – o‘xshatish tasvir vositasi sifatida kelganligini ko‘ramiz. Ushbu misolning yuqorida bayon qilingan o‘xshatishning to‘rt tarkibiy qismi orqali tahlilini ko‘rsak:

1. Mushabbih: “*Uning oliy qasri*” – bu tasvirlanayotgan narsa, ya’ni qasr.

2. Mushabbihun bihi: “*osmon*” – bu qasr qiyoslangan narsa. Bu yerda osmon yuksaklik, ulug‘vorlik va cheksizlikning timsoli sifatida qo‘llangan.

3. Odati tashbih: “*misoli*” va “*balki undan ham*” — bu o‘xshatish vositalari bo‘lib, ular mushabbih bilan mushabbihun bihi o‘rtasidagi o‘xshashlikni ochib beradi.

4. Vajhi tashbih: “*yuksaklik*” – bu mushabbih (qasr) va mushabbihun bihi (osmon) o‘rtasidagi umumiy xususiyat bo‘lib, u o‘xshatishning asosini tashkil qiladi.

Shoir qasrning balandligini osmon bilan solishtirib, lekin undan ham yuksak ekanligini qayd etish orqali tasvirni yanada kuchaytirganligini ko'ramiz.

Tarjima matni: *“His heavenly castle stood supreme and higher than the sky above us.”* (“Farhod and Shirin”, p.9). (Uning samoviy qal'asi bizning tepamizda osmondan oliy va baland edi (so'zma-so'z tarjimasi)

Mazkur tarjima mazmuni to'g'ri shaklda ifoda qilgan bo'lsa-da, bir nechta jihatlarini tahlil qilish ehtiyoji seziladi. Tarjimada asl matndagi *“uning oliy qasri”* iborasi *“his heavenly castle”* shaklida ifodalangan. Bu o'z o'rnida asliyatga mos keladi, chunki *“heavenly”* (osmoniy) so'zi qasrning ulug'vorligini va yuksakligini o'xshatish asosida to'g'ri aks ettiradi.

“Supreme and higher than the sky above us” ifodasi ham *“undan ham yuksak edi”* asliyat mazmunini aniq aytaradi. Ayniqsa, *supreme* so'zi faqat jismoniy balandlikni emas, balki mavqening yuksakligini ham anglatadi.

Asliyat matndagi *“osmon misoli”* birikmasi tarjimada bevosita aks ettirilmagan. Ingliz tilidagi *“stood supreme and higher”* iborasi bu ma'noni o'zida bilvosita ifoda qilgan bo'lsa-da, jumlagi *“like the sky”* tarzidagi to'g'ridan-to'g'ri o'xshatish ham qo'shilishi mumkin edi.

Tarjima matni tushunarli va she'riy ritmga ega, ammo asl nusxadagi *“osmon misoli”*dagi tashbihning aniq ko'rinishi biroz zaiflashganligi kuzatiladi. Tarjimada asliyatdagi ifodaning badiiy jihati saqlanib qolgan. *“His heavenly castle stood supreme and higher than the sky above us”* jumlasini balandparvoz va ulug'vorlikni tasvirlash uchun mos keladi. Ammo badiiy matnda birgina *“sky-like”* so'zining qo'llanishi o'xshatishni yanada aniqroq tasvirlashga yordam bergan bo'lar edi. Tarjima sifat jihatidan muvaffaqiyatli va unda badiiy mazmun saqlanib qolgan. Biroq *“osmon misoli”* kabi o'xshatishning aniqroq aks ettirilishi yanada boyroq badiiy uyg'unlik yaratgan bo'lar edi.

O'zbek tilshunosligida M.Mukarramov rus tilshunoslari B.Tomashevskiy, A.Yefimov, M.Shapiro nazariyalariga asoslanib, o'xshatish strukturasi kompozitsion yaxlitligini ta'minlash uchun uning tarkibida uch asosiy komponent mavjud bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi. Olimning fikriga ko'ra, har bir o'xshatishda: 1) o'xshatiluvchi obyekt (tasvirlanayotgan narsa); 2) o'xshayotgan narsa (unga o'xshovchi obraz); 3) o'xshatilayotgan va o'xshayotgan narsa, hodisalarning belgisi (ularni bog'lovchi semantik element) qatnashishi shart [4;6].

Ingliz tilida o'xshatishlar ba'zi adabiyotlarda uch boshqa adabiyotlarda esa to'rt komponentlik deb tavsiflanadi. Tilshunos va tarjimashunos olimi P.Piyerini ularni uch komponentdan tashkil topishini qayd etadi. Uch komponentlik o'xshatishlar *topic*

yoki *comparandum*-o‘xshatish subyekti, *vehicle* yoki *comparatum* o‘xshatish etaloni hamda *comparison markers* o‘xshatish markerlari ya’ni vositalari, shakllari ekanligini ko‘rishimiz mumkin [6;23]. Masalan, “*Ahramanning boshiga o‘xshash qadahlar*” birikmasida o‘xshashlik asosi ko‘rinmaydi, bu esa mifologik obrazni anglashni qiyinlashtiradi va tarjimada izoh yoki madaniy moslashtirish zaruratini tug‘diradi. Shu xususiyatlarni hisobga olib, “dev” so‘zining “giant” ekvivalentini tanlab, uning boshiga berilgan sifat “large” ni tarjimada qo‘shish mazmuni to‘liq saqlaydi, deb aytishimiz mumkin. Ushbu jumlaning “*They passed each other full of large bowls that looked like the head of Ahraman*” tarzida tarjima qilish aslyat mazmunini to‘liq ifodalaydi.

L.Mildred esa ularni tasniflashda to‘rt komponentli ekanligini ta’kidlaydi [5; 196]. Ular *topic or tenor*—o‘xshatish sub’yekti, *vehicle* o‘xshatish ob’yekti, *event or state* — o‘xshatish sababi yoki asosi, *comparator*—o‘xshatish ko‘rsatkichlari. Masalan, *The soldier was as brave as a lion* (*Askar arslonday jasur edi*) jumlasida *The soldier* — o‘xshatish subyekti, *lion* — o‘xshatish obyekti, *as brave*— o‘xshatish sababi yoki asosi, *as* — o‘xshatish ko‘rsatkichidir.

Xulosa qilib aytganda, O‘xshatishlarni tadqiq etishda to‘rt komponentli (formal ko‘rsatkichli) va uch komponentli (semantik) yondashuvlarning integratsiyasi lisoniy birlikni shakl va mazmun yaxlitligida yoritishga xizmat qiladi. Mazkur ikki yondashuv bir-birini inkor etmaydi, aksincha, o‘zaro to‘ldiradi. M.Mukarramov va P.Patritsiya modeli o‘xshatishning mazmuniy asosini ochib bersa, Y.Is’hoqov, N.Mahmudov, D.Xudoyberganova, M.Chemisina, L.Mildredlar tasnifi uning strukturaviy va formal jihatlarini yanada mukammal yoritadi. Shuning uchun o‘xshatishni kompleks tadqiq etishda ushbu ikki xil qarashlarini integratsiyalashgan holda qo‘llash ilmiy jihatdan maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alisher Navoiy “Farhod va Shirin” nasriy bayon muallifi G‘afur G‘ulom. T.: “Adabiyot va san’at”, 1975, –245 b.
2. Alisher Navoiy “Farhod and Shirin” translated by Azam Abidov, Tbilisi-Tashkent, 2018, – 374 p.
3. Махмудов Н., Худойбергано́ва Д. Ўзбек тилининг ўхшатишларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Маънавият, 2013. – Б.5.
4. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. – Тошкент: Фан нашриёти, 1976. – Б.6.
5. Mildred L. Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalent. – America: University Press of America, 1984. – P.196.
6. Patrizia P. Simile in English: From description to translation – Madrid, 2007. – P.23.
7. Черемисина М. Сравнительные конструкции русского языка. Новосибирск, 1976. – С.17-18.
8. Ё.Исҳоқов, Ташбеҳ “Ўзбек тили ва адабиёти” журн. 1970. № 4 – Б.35-38